

**ԱՏԵ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՐԱԶՅԱ ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ԵՆԳՈՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ ԱՇՈՏԻ

**ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՁԵՎԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԶՈՒԳԱՁԵՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ**

**Ժ.02.01 «Հայոց լեզու» մասնագիտությամբ բանասիրական
գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսության**

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ – 2018

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝ քանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Լ.Մ. Խաչատրյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ քանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ռ.Կ. Սաքապետոյան

քանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Վ.Ա.Ներսիսյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ Երևանի պետական համալսարան

Պաշտպանությունը կայանալու է 2018թ. հունիսի 11-ին՝ ժամը 15⁰⁰-ին, ՀՀ ԳԱԱ Հր.Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտում գործող ԲՈՀ-ի՝ Լեզվաբանության 019 մասնագիտական խորհրդում:
Հասցեն՝ 0015, Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի 15:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2018թ. ապրիլի 27-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար, ք.գ.թ., դոցենտ՝

Ն.Մ.Սիմոնյան

ՅՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թեմայի արդիականությունը

Լեզվի զարգացման ընթացքում նրա կառուցվածքում ի հայտ են գալիս մակարդակային միավորների զուգաձևություններ, որոնք համարվում են տարբերակներ՝ արտահայտելով քերականական միևնույն իմաստը:

Հին հայերենի գոյականի զուգաձևություններն ի հայտ են գալիս հոլովման համակարգում և թվի քերականական կարգում: Համաժամանակյա կտրվածքով այդ հարցերի համալիր ուսումնասիրությամբ է պայմանավորված սույն հետազոտության արդիականությունը:

Հետազոտության նպատակն է.

1. բնութագրել հին հայերենի ձևաբանական-գոյականական նորմը,
 2. ցույց տալ զուգաձևությունների ընդհանուր արտահայտությունը գոյականի խոսքիմասային համակարգում,
 3. հետազոտության ընթացքում գտնել որոշակի սկզբունքներ, որոնք կարող են հնարավորինս համակարգել գոյականի զուգաձևությունները,
 4. գոյականի ձևաբանական զուգաձևությունները հաստատել դասական գրաբարի մատյանների բնագրային վկայություններով:
- Հետազոտության նպատակին համապատասխան՝ ձևակերպվել են հետևյալ **խնդիրները.**

1. Վեր հանել գոյականի հոլովական զուգաձևությունների կառուցատիպերը V դարում՝ ըստ պարզ և խառը հոլովումների.
2. Բացահայտել գոյականի թվակազմական զուգաձևությունները և դրանք պայմանավորող գործոնները.

Հետազոտության մեթոդները

Ուսումնասիրության ընթացքում կիրառվել են հետազոտության հետևյալ մեթոդները.

- ա) համաժամանակյա մեթոդ,
- բ) նկարագրական մեթոդ,
- գ) վերլուծական մեթոդ,
- դ) վիճակագրական մեթոդ:

Հետազոտության գիտական նորույթը: Ուսումնասիրության ընթացքում բացահայտվել են գոյականի հոլովական զուգաձևությունների խմբերը, հոլովանիշ թեքույթների տեսակները, առանձնացվել են զուգաձևությունների հոլովական հիմքերը, զուգաձևություն պայմանավորող լեզվական գործոնները:

Գոյականի թվակազմության համակարգում բացահայտվել են առաջնային և երկրորդային թեքույթների գործառական արժեքները, որոնցով

պայմանավորված են գոյականի թվի քերականական կարգի զուգաձևությունները:

Հետազոտության տեսական նշանակությունը: Սույն հետազոտության տեսական նշանակությունն այն է, որ բացահայտում է դասական հայերենի ձևաբանական նորմի և ձևաբանական զուգաձևությունների հարաբերակցված փոփոխությունները, վեր է հանում զուգաձևությունների կառուցատիպերը, որոնք կարող են օգտագործվել լեզվի պատմության տեսական դասընթացներ կազմելիս, ինչպես նաև կարող են մասնագիտական հատուկ դասընթացների նյութ դառնալ բանասիրական ֆակուլտետների կրթական օղակներում:

Հետազոտության գործնական նշանակությունը: Հետազոտության փաստական նյութը գործնականում կարող է օգտակար լինել լեզվի տվյալ գոյավիճակի զուգաձևությունների բառարան կազմելու աշխատանքներին: Մյուս կողմից՝ լեզվական համակարգված նյութը կարող է տարժամանակյա ուսումնասիրությունների համեմատության եզր դառնալ գրաբարի և միջին հայերենի կամ գրաբարի և ժամանակակից հայերենի լեզվափոփոխի միջև:

Ատենախոսության կառուցվածքը և ծավալը: Ատենախոսությունը բաղկացած է համակարգչային 161 էջից: Այն բաղկացած է ներածությունից, երեք գլխից, եզրակացություններից, մատենագիտական ցանկերից և հավելվածից:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածության մեջ անդրադարձ է կատարվում գոյականի ձևաբանական զուգաձևությունների ուսումնասիրման պատմությանը:

- Սկսած Դ.Թրակացու «Արուեստ քերականութեան» աշխատությունից և նրա մեկնություններից՝ ձևաբանական զուգաձևությունները դարձել են ուշադրության առարկա. Ընդ որում՝ այդ զուգաձևությունները դիտարկվել են ինչպես բառաթեքական (հոլովական) հարացույցում, այնպես էլ հնչյունական մակարդակում (Դավիթ, Անանուն Մեկնիչ, Մովսես Քերդող, Ստ.Սյունեցի, Գր.Մագիստրոս):

- Մի շարք հեղինակներ քննել են խնդրո առարկա տարբերակները հատկապես գոյականական, թվականական, դերանվանական և բայական համակարգերում: Ըստ որում՝ առավել շատ ուշադրություն են հատկացրել անունների հոլովման և բայի խոնարհման հարացույցներում հանդիպող այբօրինակ ձևերին (Ա. Բագրատունի, Մ. Սեբաստացի, Մ. Չամչյան, Ա. Այտընյան, Մ. Աբեղյան, Ա. Աբրահամյան, Վ. Առաքելյան, Ս. Ղազարյան):

- Քննել են զուգաձևությունները գոյականի թվի քերականական կարգում (Մ.Աբեղյան, Ա. Աբրահամյան, Հ. Պետրոսյան, Լ. Խաչատրյան, Գ. Թոսունյան, Էդ.Մկրտչյան):

- Ուշադրություն են հատկացրել թվականական և դերանվանական զուգահեռ ձևերին հատկապես նրանց հոլովման հարացույցներում (Ա. Բագրատունի, Մ. Սեբաստացի, Մ. Չամչյան, Ա. Այտընյան, Մ. Աբեղյան, Ա. Աբրահամյան, Վ. Առաքելյան, Լ. Խաչատրյան, Գ. Թոսունյան, Էդ. Մկրտչյան, Վ. Համբարձումյան):

- Անդրադարձել են ձևաբանական նորմին, ձևաբանական զուգաձևություններին ու նրանց առաջացման հարցերին (Ա. Բագրատունի, Ա. Աբրահամյան, Վ. Առաքելյան, Ս. Ղազարյան, Զ. Աղաջանյան և ուրիշներ):

Առաջին գլուխը («Գոյականի ձևաբանական զուգաձևությունները հին հայերենում») բաղկացած է երեք ենթագլուխներից :

1.1 ենթագլխում («Հին հայերենի ձևաբանական – գոյականական նորմ») տրվում են լեզվական նորմի բնութագրերը: Նորմը լեզվական առավել մնայուն և ավանդական համակարգերի իրացման ամբողջությունն է, որ ընտրվել և կայունացել է հասարակական հաղորդակցման գործընթացում: Նորմը հասարակության կողմից գիտակցորեն ամրացված, մշակված, կայուն և միատեսակ լեզվական միջոցների ու դրանց կիրառման կանոնների ամբողջությունն է, որը համարվում է տվյալ ժամանակաշրջանի ազգային գրական լեզվի յուրահատուկ բնութագրիչ: Առավել լայն ըմբռնումով՝ նորմը մեկնաբանվում է որպես լեզվի զարգացման բոլոր փուլերի անբաժանելի բաղադրիչ: Զուգաձևություն հասկացությունը սերտորեն առնչվում է լեզվական նորմի ըմբռնման հետ: Յուրաքանչյուր զարգացած լեզու նորմավորված է, իսկ տարբերակայնությունը և զուգաձևությունը բնորոշ են նորմավորված գրական լեզուներին:

Այսպես, գրաբարի հոլովական համակարգում կանոնավոր հոլովումներին զուգահեռ հանդես են գալիս տարբերակային ձևեր, որոնք համարվում են հոլովական զուգաձևություններ: Դրանք հանդես են գալիս հետևյալ կառուցատիպերով. Ո//Ի (աղանդոյ-աղանդի), Ի//Ա (Հայկայ-Հայկի), Ո//Ու (չափոյ-չափու), Ու//Ան (մահու-մահուան), Ա//Ու (Յոհաննայ-Յոհաննու), Ի//Ու (գանձի-գանձու), Ա//Ո (Գնելայ-Գնելոյ), Եան//Ո խորհրդեան-խորհրդի) և այլն:

1.2 ենթագլխում («Ձևաբանական նորմի փոփոխություններ և ձևաբանական զուգաձևություններ») լեզվում արձանագրվող ձևաբանական զուգաձևությունները բխեցվում են ձևաբանական նորմի փոփոխություններից: Հայ լեզվաբանության մեջ *զուգաձևություն* տերմինի գործածության անմիօրինակություն կա. հանդիպում են *տարբերակայնություն, զուգադրություն, զուգահեռություն, եռաձևություն, բազմաձևություն* տերմինները, իսկ նրա բաղադրիչ տարրերն անվանվում են *զուգաձև, զուգահեռ ձև, զուգադիր, տարբերակ, փոփոխակ, ձևակ, ենթաձևույթ, այլակ, այլաձևակ, վարիանտ* և այլն:

Չուզածությունները լայն առումով կարելի է համարել քերականական համանիշներ, քանի որ զուգաձև տարբերը իմաստով նույնն են, ձևով՝ տարբեր:

Չուզածությունների տարբերակները լինում են.

ա) համազոր, հավասարաբժեք. սրանք ազատորեն փոխարինում են մեկը մյուսին, բ) ոչ համազոր, բայց նորմատիվ տարբերակներ, որոնցից մեկը համարվում է հիմնական, իսկ մյուսը՝ երկրորդական, բայց նորմի սահմաններում, գ) անհավասար տարբերակներ, որոնցից մեկը նորմատիվ է, մյուսը՝ ոչ: Ձևաբանական զուգաձևությունների անցած ուղին և գոյությունը որևէ լեզվական նորմում կարող են արտահայտվել այս փուլերով:

1.3 ենթազլխում («Գոյականի հոլովական զուգաձևությունների կառուցատիպերը V դարում») պատմիչների երկերի ընձեռած նյութի շրջանակներում կատարվել է հոլովային զուգաձևությունների քննություն՝ ըստ հետևյալ տիպերի՝ Ո//Ի, Ի//Ա, Ո//Ու, Ու//Ան, Ա//Ու, Ի//Ու, Ա//Ո, Եան//Ո, Եան//Ի, Փ//Ա կամ Փ//Ո¹:

1. **Ո//Ի. Աղանդ** – Խորհեցան մոլեկան արիանոսացն **աղանդոյն** վարդապետք (Բուզ., 81): Որպէս կամեցաւ պայքար առնել ի մէջ ձախող **աղանդին** արիանոսաց (Բուզ., 51):

2. **Ի//Ա. Յաղագս Վահրիճի**, որ ... տայր պատերազմ ընդ թագաւորին Հայոց (Բուզ., 53): Յաղագս **Վահրճայ**, որ ... տայր պատերազմ ընդ Արշակայ (Բուզ., 125):

3. **Ո//Ու. Լուալ գթի համարոյ** բազմութեանն (Եղ., 96): Լինէր հանդէս **համարուն** վաթսուն և վեց հազար այր ընդ հեծեալ և ընդ հետևակ (Եղ., 100):

4. **ՈԻ//Ան. Յայնժամ հասեալ մեծին Սահակայ հիւանդութիւն մահու** (Բուզ., 355): Ոչ թողում հորեղբոր ինում զվրէժ **մահուան** հոր իմոյ (Խոր., 282):

5. **Ա//Ու. Զինուորեալ ի դուռն Հայոց արքային Խոսրովայ** (Փարպ., 13): Դրոշմեաց զքինախնդրութիւնն **Խոսրովու** (Փարպ., 2):

6. **Ի // Ու. Ամենայն ոք յիրաքանչիւր տեսոն աստուծոյ զեղեալ ուխտս կատարէին**, որ ի վերայ հոգևոր **գանձին** հայրապետին (Բուզ., 93): Մեծարեցաւ ի նմանէ բազում **գանձու** ոսկով և արծաթով (Բուզ., 105):

7. **Ա//Ո. Սկսաւ դնել թշնամանս ազգին Արշակունեաց** (Բուզ., 145): Եհաս նա մինչև ի ճամբար բանակին **Արշակունեոց** (Բուզ., 121):

8. **Եան // Ո. Հասեալ իցեն ի ժամանակս ծննդեան** (Ագաթ., 321): Այնր **ծննդոյ** Հօր ... նա միայն գիտէ (Ագաթ., 195):

¹ Գրաբարի հոլովական զուգաձևությունների մասին տե՛ս, մասնավորաբար, Լ.Հովսեփյան, Շ.Ասիբեկյան, «Հոլովական զուգաձևությունները գրաբարում», Հայագիտական միջազգային երկրորդ գիտաժողով, («Հայագիտությունը և արդի ժամանակաշրջանի մարտահրավերները»), Ե. 2014:

9. **Եան//Ի.** – Յանօրէնութեանցն **ժողովրդեան** իմոյ ի մահ վարեցաւ (Ագաթ., 228): Նաւիցեմք զալեօք ... ծովուս, պատմել յազգ յայլ **ժողովրդին** ստացելոյ (Ագաթ., 12):

10. **Փ//Ա կամ Փ//Ո.** Մեր բնիկ տեարք էք և **հարցն** մերոց և նախնեաց (Փարպ., 138): Եղև նա վարդապետ կատարեալ վարդապետաց իւրոց և սուրբ հայր խրատտու **հարանց** իւրոց (Եղ., 191):

Եւ յաջմէ **ջուրց** հոսանաց ի բարձրաւանդակում կուռ կալով ի տեղոջ երևեցաւ նոցա բազմութիւն անկարգ հրոսակի (Խոր., 35): Օղք դառնաշունչք, **ջրոց** առաւելումն անօգուտ և նուազելն անհնարատր (Խոր., 365):

Երկրորդ գլուխը («Գոյականի հոլովական զուգաձևությունները հին հայերենում») բաղկացած է հինգ ենթագլխից:

2.1 ենթագլխում տրվում են զուգաձևությունները գոյականի թե՛ կանոնավոր և թե՛ անկանոն հոլովումներում:

Ա. Կանոնավոր հոլովումների զուգաձևությունները *ուղղական հոլովում* կարելի է խմբավորել ըստ պարզ և խառը հոլովատիպերի և ըստ արտաքին ու ներքին թեքումների:

ա) Զուգաձևություններ կանոնավոր (պարզ և խառը) հոլովումներում

1. Ա արտաքին հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Ձևաբանական (հոլովական) - հնչյունափոխական տարբերակներ են ի հայտ գալիս հատկապես հունական հատկանունների ելակետային ձևերում (ուղղական հոլովում). Եգրաս // Եգրա // Եգր, Չաքարիաս // Չաքարիա // Չաքարի, Հերակլէս // Հերակլ, Սոկրատէս // Սոկրատ, Աքիլլէս // Աքիլլէս, Յակոբոս // Յակոբ, Մենեղաւոս // Մենեղայոս, Հոմերոս // Հոմեր, Դոմեդիանոս // Դոմեդր և այլն:

2. Ա ներքին հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Այս հոլովումը կենսունակ է գրաբարում: Ըստ որում՝ Ա ներքին թեքման շրջանակներում ուղղական հոլովում զուգահեռ ձևերը գոյակցում են թե՛ եզակի, թե՛ հոգնակի թվում:

Որոշ գոյականներ եզակի ուղղականում հանդես են գալիս անհնչյունափոխ և հնչյունափոխված տարբերակներով (ն ձայնորդի անկումով). դրանք միաժամանակ հիմքային տարբերակներ են. սերմն // սերմ, կռունկն // կռունկ, խուփն // խուփ, կրունկն // կրունկ // կրուկ և այլն:

Ա ներքին թեքման շրջանակներում հոգնակի թվում ևս առկա են հոլովական տարբերակներ: Հմմտ. սերմունք // սերմանք, կողմունք // կողմանք, մահունք // հազվադեպ՝ մահուանք:

3. Ի հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Այս հոլովման շրջանակներում զուգահեռ ձևերը խիստ հազվադեպ են: Հմմտ. հատկանվանական հետևյալ տարբերակները. Սաւուղ // Շաւուղ,

Արսենիոս // Արսէն // նաև՝ Արսենի², Հոմերոս // Հոմեր // Հոմերոն, Անտոնիոս // Անտոն, Եսաբիոս // Եսաբէս, Աղէքսանդրիա // Աղէքսանդր, Կայէն // Կային, Բարսեղ // Բարսիղ, Ազարիա // Ազարեայ:

4. Ո հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Այս հոլովման շրջանակներում թե՛ եզակի, թե՛ հոգնակի թվում հազվադեպ են ուղղականի տարբերակային ձևերը, ընդ որում՝ եղածներն էլ հիմնականում հոլովման փոխանցումներով հանդես եկող բառեր են: Հմմտ. անթ // անութ (ո // ի, ոց), բեհեզ // բեհէզ (ոյ, ոց // ի, աց), կազմուած // կազմած (ոյ, ոց, // ի): Ձևաբանական – հնչյունական տարբերակներ են ձմերային // ձմերայի զուգաձևերը: Զուգաձևություններ հոգնակի թվում. բլուրք // բլերք, հայք // հայեր, մարդք // մարդիկ:

5. Ու հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Եզակի և հոգնակի ուղղականում խիստ սակավ են տարբերակային քերականական ձևերն այս հոլովման շրջանակներում: Հատուկ անուններում ի հայտ եկող զուգաձևություններ են՝ Յովհաննէս // Յովհան, Յովսէփ // Յուսէփ: Հմմտ. նաև եզակի հետևյալ երկձևությունները. Աղուէս // աղուես (է//ե հնչյունափոխական տարբերակներով):

6. Ե հոլովման բառերի զուգաձևություններ

Այս հոլովման ենթարկվող բառերի սակավաթիվ այլաձևություններում հանդիպում են -իւր // -ելւր մասնիկով վերջավորվող (ձևաբանական-հնչյունական) ձևեր եզակի ուղղականում. ալիւր // ալելւր, աղբիւր // աղբելւր, եղջիւր // եղջելւր, եղտիւր // եղտելւր // նաև՝ աղտիւր // աղտելւր:

7. Ի – Ա խառն արտաքին հոլովման գոյականների զուգաձևություններ³

Այս հոլովման ենթարկվող բառերը մասնավորաբար եզակի ուղղականում են դրսևորում զուգաձևություններ: Ընդ որում՝ դրանք ձևաբանական-հնչյունափոխական տարբերակներ են: Հմմտ. եզակի ուղղականի հետևյալ զուգաձևությունները. անդէորդ // անդելորդ // անդիորդ // անդուորդ (նախրապան), անդրավար // անդրուար // անդրուվար (1. զույգ ձի կամ ջորի՝ կառքին լծած, 2. լծված կառք, 3. խաբող օձ), գառագիղ // գառագեղ (1. մետաղե վանդակ, 2. բանտ):

Հանդիպում են Ի–Ա արտաքին // ներքին հոլովման օրինաչափություններ դրսևորող հոգնակի հետևյալ զուգահեռ ձևերը. քուրմք // քրմանք // քրմունք:

8. Ի – Ա խառն ներքին թեքման գոյականների զուգաձևություններ

² Վերջինս նույն ձևով և՛ ուղղական է, և՛ սեռական (տե՛ս Ա. Բագրատունի, Հայերէն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, 1852, էջ 22):

³ Գրաբարում Ի–Ա խառն արտաքին հոլովման պատկանող բառերի ուղղական և հայցական հոլովներում զուգահեռ ձևեր սակավ են հանդիպում:

Այս դեպքում հոգնակի ուղղականում են ի հայտ գալիս երկձևություններ: Հմմտ. եղինք // եղունք, անծինք // անծունք, քրտինք // քրտունք, գառինք // գառունք, խաշինք // խաշունք, թոռունք // թոռանք, ազինք // ազունք⁴, վեհազինք // վեհազունք, հարսինք // հարսունք: Ուշագրավ են **մեծաբեռն** և **ծանրաբեռն** բարդությունները, որոնցից առաջինը հոգնակի ուղղականում ունի **մեծաբեռունք**, իսկ երկրորդը՝ **ծանրաբեռնիք** // նաև՝ **ծանրաբեռնիք** ձևերը, թեպետև ընդհանուր վերջնաբաղադրիչով բարդ բառեր են:

9. Ու-Ա խառն արտաքին հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Ուղղական հոլովում այսօրինակ զուգաձևություններ քիչ են հանդիպում: Մասնավորաբար եզակի ուղղականում են հանդես գալիս այդ կարգի փոփոխականները. Վարդանուհի // Վարդուհի, աստուածուրիի // աստուածուհի:

բ) Զուգաձևություններ անկանոն հոլովումներում

Անկանոն հոլովման ենթարկվող բառերում ի հայտ են գալիս ձևաբանական տարբերակներ: Հմմտ. եզակի ուղղականում հնչյունական հետևյալ զուգաձևությունները. գեւղ // գիւղ // գեաւղ // գեօղ, հաւր // հօր, մաւր // մօր, եղբաւր // եղբօր, աւր // օր:

Հմմտ. ձևաբանական – բառակազմական հետևյալ տարբերակները եզակի ուղղականում. տէր // տի այր // տի–այր (մեծ կամ հզոր այր):

Անդրադառնանք նաև տարբերակայնություն դրսևորող հոգնակերտ այլ մասնիկներով կազմված ուղղական հոլովին⁵: Հմմտ. հետևյալ ձևաբանական տարբերակները. արմատիք // արմտիք, գահինք // գահք, աստեղունք // աստղունք, երիցունք // երիցունիք, անուանք // անուանի, աւագանի // աւագայնի, խրձներ // խրձեր, չարեր // չարիք, ազգք // ազգեր, գայլք // գայլեր:

2.2 ենթազվխում տրվում են զուգաձևությունները գրաբարի հայցական հոլովում:

Ըստ կանոնավոր հոլովումների դիտարկելով խնդրո առարկա հարցը՝ նկատելի են քերականական (գոյականական) հետևյալ երկձևությունները. (զ) մրջին // (զ) մրջիմն, (զ) մրջինս // (զ) մրջմունս, (զ) սերմն // (զ) սերմ, (զ) սերմունս // (զ) սերմանս, գղուրս // գղրունս (Ա ներքին հոլովման գոյականների եզակի և հոգնակի հայցական), (զ) դստերս // (զ) դուստրս (Ե հոլովման բառերի եզակի և հոգնակի հայցական) և այլն:

Անկանոն հոլովման ենթարկվող բառերում հանդիպում են զուտ

⁴ Ազն – ազինք (սերունդներ, ցեղեր) // ազունք (ազնվական մարդիկ): Հոգնակի թվում ակնհայտ են ինչպես ձևային, այնպես էլ իմաստային տարբերությունները:

⁵ Հավաքականության իմաստ արտահայտող գրաբարյան հոգնակերտ մասնիկների մասին հանգամանորեն տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձեռնարկ, Ե., 1976, էջ 20: Լ. Խաչատրյան, Գ. Թոսունյան, Գրաբարի դասագիրք, Ե., 2004, էջ 24-25:

ձևաբանական զուգաձևություններ՝ պայմանավորված հիմքի տարբերակայնությամբ: Հմմտ. հոգնակի հետևյալ երկձևությունները. (զ) տէրս // (զ) տտարս⁶, (զ) քեռս // (զ)քորս: Ձևաբանական – հնչյունական են հետևյալ զուգաձևությունները. (զ)աւր // (զ)օր, (զ) գեաւղ // (զ) գեւղ // (զ) գիւղ, (զ) գեաւղս // (զ)գեւղս // (զ)գիւղս:

2.3 ենթազլխում տրվում են գոյականի զուգաձևությունները սեռական և տրական հոլովներում:

1. Ա պարզ արտաքին հոլովման բառերի զուգաձևություններ

Այս հոլովման պատկանող շատ գոյականների հոլովումն անկայունություն է դրսևորում: Թեքվելով տարբեր հոլովիչներով՝ այդօրինակ բառերը հանդես են բերում հոլովական տարբերակայնություն: Հմմտ. Ա և Ի հոլովիչներով թեքված հետևյալ բառաձևերը. Ասիայ // Ասիայի, Բեթլեհէմայ // Բեթլեհէմի, Ելամայ // Ելամի, Երեմիայ // Երեմիայի: Հանդիպում են նաև հնչյունափոխված և անհնչյունափոխ զուգաձևություններ. Բէլ – Բելայ // Բէլայ, Տիրիթ – Տիրթայ // Տիրիթայ, Մարիամ – Մարեմայ // Մարիամայ:

2. Ա պարզ ներքին հոլովման բառերի զուգաձևություններ

Ա ներքին հոլովման ենթակա բառերից մի քանիսը, շեղվելով հոլովական օրինաչափությունից, սեռական և տրական հոլովներում փոփոխակներով են հանդես գալիս: Հմմտ.

Ա // Ի. խցիկ – խցկան // խցկի, օղիկ – օղկան // հիմնականում՝ օղկի, թաքուստ – թաքստեան // թաքստի, փախուստ – փախստեան // փախստի, հանգիստ – հանգստեան // հանգստի⁷:

Ա // Ո. սերունդ – սերնդեան // սերնդոյ, սերնդոց, ծնունդ – ծննդեան // ծննդոյ, ծննդոց:

Ա // Ու. մահ – մահուան // մահու, մահուանց // մահուց (հմմտ. նաև պառաւ – պառաւու, պառաւանց, երէց – երիցու, երիցանց. ստացվում է յուրահատուկ Ու – Ա խառը հոլովում):

Ա // Ի // Ո. սնունդ – սննդեան, սննդեանց, նաև՝ սննդի, սննդոց, ժողովուրդ – ժողովրդեան // ժողովրդի // ժողովրդոյ, հոգն. ժողովրդոց:

3. Ի պարզ հոլովման բառերի զուգաձևություններ

⁶ Ըստ Ա. Բագրատունու՝ ոչ միայն հոգնակիում, այլև եզակի թվում դիմորոշության *ես տէրս* իմաստ են արտահայտում *տէարս / տէրս* տարաձևությունները (տե՛ս Ա. Բագրատունի, նշվ. աշխ., էջ 35):

Այսօրինակ (տէրս // ես տէրս) տարբերակները դասվում են ձևաբանական – շարահյուսական զուգաձևությունների շարքը:

⁷ -Ունդ, -ուստ, -ուրդ վերջածանցներով մի շարք բառեր, ինչպես նաև *հանգիստ* գոյականը Ա ներքին թեքման պատկանող բառերի նմանությամբ են հոլովվում (տե՛ս Ա. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 33):

Գրաբարում հանդիպում են բառեր, որոնք զուգաձևություն են ցուցաբերում Ի // Ի – Ա հոլովիչներով. ախոյան, անջրպետ, ապաշաւ (զղջում), ապառաժ, ապաստան, առագաստ (ի - ա հոլովմամբ՝ ուշ շրջանում), առասան, արուեստ (ի - ա հոլովմամբ հազվադեպ), գավառագիւղ, բերդ, գոեի // գոեղ (վերջինս՝ Ի // Ո), գունդ⁸, դաստակերտ. եկամուտ, եղէգ, զոյգ, իղձ, իջավայր, լաստ (ի – ա՝ ուշ շրջանում), լեգէոն // լեգէովն // լեգէոն:

Ի հոլովման պատկանող հատուկ (անհոգնական) անուններում ևս պատահում են հնչյունական տարատեսակություններ. Բենիամին – Բենիամինի // Բենիամենի, Արհմն – Արհմնի // Արհմենի, Սաուղ // Շաուղ – Սաուղի // Շաուղի // Շաուղի, Աղեքսանդրոս // Աղեքսանդր:

4. Ո հոլովման բառերի զուգաձևություններ

Ո հոլովման ենթարկվող բառերի մի մասը թեքվում է նաև Ի հոլովմամբ: Հմմտ. աղբ (ուշ շրջանում՝ -ի, -ից), աղերս, բերք, գութ, դարման, երագ (-ոյ // -ի), լուսին, ցուրտ, փոր, փորձ, ամուլ, անոթ // անութ (-ոյ// -ի, -ոց), անօթ, դեղ, ընթերցուած (- ոյ, -ոց // - ից), կազմուած // կազմած (-ոյ // -ի, -ոց) և այլն: Հմմտ. նաև հետևյալ հատկանունները. Մակեդոնիա – Մակեդոնոյ // Մակեդոնոյ, Սամարիա – Սամարիոյ // Սամարոյ, Վռամշապուհ – Վռամշապուհոյ // Վռամշապիոյ:

5. Ու հոլովման բառերի զուգաձևություններ

Ու հոլովման ենթարկվող բառերի մի մասը, թեքվելով այլ հոլովիչներով, սեռ./ տր. հոլովներում ցուցաբերում է զուգաձևություններ: Հմմտ.

Ու // Ա արտ. հ. նկար (- ու, -ուց// -աց), Ղուկաս (սեռ. Ղուկասու// Ղուկայ):

Ու // Ա ներքին հոլովում. մահ (մահու// մահուան):

Ու // Ի. առաւօտ, ժամ, կողոպուտ, վնաս, գանձ, բարք // բարոյք (բարուց// բարոյից), գէն (գինու, գինուց// գինից), պահ, վաշտ, դրօշ:

6. Ե հոլովման բառերի զուգաձևություններ

Այս հոլովման պատկանող որոշ գոյականների հոգնակի սեռական և տրական (ինչպես նաև բացառական ու գործիական) հոլովներում զուգահեռաբար հանդես է գալիս Ա հոլովիչը, հմմտ. աստղ- աստեղ, աստեղց// աստեղաց, արկղ- արկեղ, արկեղց // արկեղաց, կայսր- կայսեր, կայսերց// կայսերաց, ոսկր- ոսկեր, ոսկերց // ոսկերաց, դուստր - դստեր, դստերց// դստերաց:

II. Խառը և անկանոն հոլովումների զուգաձևություններ

⁸ Գունդ – 1. կազմավորված զորք, 2. զորքի մի մասը, 3. բանակաթև, 4. Խումբ (Ի // Ի – Ա): Գունդ – 1. գունդ, 2. մոլորակ, 3. անիվ, 4. ակնակուտ գնդակ (գայիսոնի), 5. ծովի խորությունը չափելու գործիք, 6. լապտեր, 7. մարդու զլուխ (Ի // Ի – Ա, եգ. թ. նաև՝ Ո), (տե՛ս Ա. Ա. Աբրահամյան, նշվ. աշխ. էջ 477):

Այս հոլովման շրջանակներում դիտարկենք այն բառերը, որոնք հոլովվում են նաև այլ հոլովիչներով:

Ի - Ա // Ի. գետ (գետի-գետաց//գետից), շնորհ (շնորհի-շնորհաց // շնորհից), սաղմոս (սաղմոսի-սաղմոսաց//սաղմոսից), ազգատոհմ (ազգատոհմի - ազգատոհմաց // ազգատոհմից), աստղագետ (աստղագիտի - աստղագիտաց // աստղագիտից) և այլն:

Ի - Ա // Ռ. ամանի (ամանի - ամանաց//ամանից), աղքատ (աղքատի - աղքատաց // աղքատից), անկողին (անկողնի - անկողնաց//անկողնից), անձրեւ (անձրեւի - անձրեւաց//անձրեւից, ասպար (ասպարի - ասպարաց//ասպարից), աստակ (աստակի - աստակաց//աստակից) և այլն:

Ո - Ա // Ո հոլովումների շրջանակներում զուգաձևություններ են դրսևորում հետևյալ գոյականները. Արշակունիք - **Արշակունեաց // Արշակունաց**, Ասորի - **Ասորեաց // Ասորաց** (Ո հոլովմամբ հատկապես, երբ ոչ թե երկիրը, այլ ազգությունն է մատնանշվում): **Ո - Ա//Ո** հոլովման փոխանցումներով են հանդես գալիս նաև **գինի (գինույ - գինեաց // գինուց), մեռելուտի (մեռելուտույ - մեռելուտեաց // մեռելուտուց), ջորի (ջորույ - ջորեաց // ջորուց)** և այլն:

Բ. Անկանոն կամ զարտուղի հոլովման մեջ ընդգրկված են հինհայերենյան այն բառերը, որոնք թեք հոլովածներում կա՛մ ստանում են հոլովիչներ, կա՛մ ենթարկվում են հնչյունական հերթազայությունների: Անկանոն հոլովման ենթարկվում են **այր** (տղամարդ), **տէր, հայր, մայր, եղբայր, քոյր, կին, տիկին, ար // օր, գիւղ, տիւ** գոյականները:

2.4 ենթազխում տրվում են գոյականի զուգաձևություններ բացառական հոլովում:

1. Ա արտաքին հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Գոյականական – ձևակազմական այդ կարգի զուգահեռ ձևերում առկա են եզակի բացառականին հատուկ **Է** հոլովակերտով և առանց այդ վերջավորության ձևեր: Հմմտ. զուտ ձևաբանական հետևյալ տարբերակները. Հռովմ – ի Հռովմայ // ի Հռովմէ (նաև՝ Հռոմ – ի Հռոմայ // ի Հռոմէ), Անտիոք – յԱնտիոքայ // յԱնտիոքէ:

2. Ա ներքին հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Այս հոլովման բառերի բացառական հոլովում առկա են ձևաբանական – հնչյունափոխական տարբերակներ՝ ձևավորված Ա հոլովիչի առկայությամբ և նրա սղումով: Հմմտ. ակն – յականէ // յակնէ, արեգակն – յարեգականէ // յարեգակնէ, աղեղն – յաղեղանէ // յաղեղնէ:

3. Ի հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Այդօրինակ բառերի շրջանակներում կարող են լինել ուղղականի, վերջինից ձևավորված տրականի երկձև կազմություններ, որոնցով պայմանավորվում են բացառականում ի հայտ եկող տարբերակները: Հմմտ.

ուղղ. Անտոնիոս // Անտոն, տր. Անտոնիոսի // Անտոնի, բաց. յԱնտոնիոսէ // յԱնտոնէ:

4. Ո հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Ո // Ի հոլովչային զուգաձևությամբ են պայմանավորված թիւ բառի եզակի բացառականում առկա տարբերակները. **ի թուոյ // ի թուի:** Հմմտ. նաև հատկանվանական հետևյալ զուգահեռ ձևերը. Պաղեստին – *ի Պաղեստինոյ // ի Պաղեստինէ:*

5. Ու հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Այդպիսի տարբերակներ ստեղծում են հիմնականում հասարակ անունները, ընդ որում՝ առավելապես եզակի թվում: Հմմտ. *ի զարդուէ // ի զարդէ, ի խրատուէ // ի խրատէ, ի նախանծուէ // ի նախանծէ, ի վնասուէ // ի վնասէ, յայգուէ // յայգէ, ի սպասուէ // ի սպասէ, ի զորուէ // ի զորէ և այլն:*

6. Ե հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Այս հոլովման գոյականների քերականական – ձևաբանական զուգաձևություններն ի հայտ են գալիս հոգնակի թեք ձևերում: Հմմտ. հոգնակի բացառականի այդօրինակ երկձևությունները (եղջիւր) եղջերք – յեղջերց // յեղջերաց, (տարր) տարերք – ի տարերց // ի տարերաց:

7. Ո – Ա խառը հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Այս հոլովման պատկանող բառերը եզակի տրականում զուգահեռաբար ստանում են – ջ հոլովակերտ, որով պայմանավորված են Ո – Ա հոլովման շրջանակներում եզակի բացառականում առկա այնպիսի զուգաձևություններ, ինչպիսիք են՝ եզակի տր. տարւոյ // տարւոջ, տեղւոյ // տեղւոջ, եզակի բաց. ի տարւոյ // ի տարւոջէ, ի տեղւոյ // ի տեղւոջէ:

8. Ի – Ա խառն արտաքին հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Ի – Ա խառն (արտաքին) հոլովման գոյականների բացառականում խիստ հազվադեպ են զուգահեռ ձևերը: Հմմտ. եզակի ուղղ. ծնող // ծնօղ, տրական ծնողի // ծնօղի, բացառական ի ծնողէ // ի ծնօղէ:

9. Ի – Ա խառը ներքին հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Այս հոլովման շրջանակներում զուգաձևություններ ի հայտ են գալիս եզակի բացառականում, երբ որոշ բառեր հանդես են գալիս առանց հոլովիչի կամ Ի – Ա ձայնդարձով: Հմմտ. խաշն – ի խաշնէ // ի խաշանէ, թոռն – ի թոռնէ // ի թոռանէ, մատն – ի մատնէ // ի մատանէ, բեռն – ի բեռնէ // ի բեռանէ, գառն – ի գառնէ // ի գառանէ, լեռոն – ի լեռնէ // երբեմն՝ ի լեռանէ և այլն:

10. Անկանոն հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Այս հոլովման բառերի հոլովական առանձնահատկություններով են պայմանավորված նրանց ձևաբանական զուգաձևությունները, որոնք կարելի է դիտարկել եզակի և հոգնակի բացառականում՝ որպես հոլովական տարբերակներ: Հմմտ. տէր – ի տեռանէ // ի տեռնէ, տանուտէր – ի

տանուտեռնէ // ի տանուտերէ, քոյր – ի քեռէ // ի քեռանէ // ի քեռոյ // ի քուրոջէ // ի քրոջէ:

2.5 ենթազլխում տրվում են գոյականի զուգաձևությունները գործիական հոլովում:

1. Ա պարզ արտաքին հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Եզակի գործիականում հազվադեպ են ձևակազմական, միաժամանակ ձևաբանական – հնչյունափոխական տարբերակները. Փիլիպէ – Փիլիպպեա // Փիլիպեի, Արսինոյէ – Արսինոյեա // Արսինոյի (գոյականական – ձևակազմական տարբերակներ), Եսայի – Եսայեա // Եսայա (գոյականական – հնչյունափոխական տարբերակներ):

2. Ա պարզ ներքին հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Հոլովիչների, ինչպես նաև ներքին-արտաքին հոլովման տարբերություններ են առկա **-ուստ, -ուրդ** վերջածանցներով կազմված գոյականների հետևյալ զուգաձևություններում. փախուստ – փախստեամբ // փախստի, խորհուրդ – խորհրդեամբ // խորհրդի: Հմտ. հոգնակի գործիականի հետևյալ զույգ ձևերը. ծննդեամբք // ծննդովք, քրքմամբք // քրքմօք, ծաղկամբք // ծաղկաք (օք):

3. Ե հոլովման բառերի զուգաձևություններ

Հմտ. Բ ձայնորոգով վերջացող մեկուկեսականի հետևյալ բառերի երկձևությունները եզակի գործիականում. դուստր – դստերք // դստերա, կուպրկպերք // կպրով, տետր – տետերք // տետրի:

4. Ի հոլովման բառերի զուգաձևություններ

Հմտ. եզակի գործիականի հետևյալ երկձևությունները. Հալուէ – հալուէի// հալուի (է> սղում), աղէտ– աղիտի // աղետի, խէթ– խիթի // խէթի, Արէս– Արիսի // Արեսի, Աբէլ– Աբիլի // Աբելի (է>ի // է>ե), Իսրայէլ – Իսրայէլի // Իսրայէլի (անհնչյունափոխ// հնչյունափոխված տարբերակներ):

5. Ո հոլովման բառերի զուգաձևություններ

Ո// Ի հոլովումների փոխանցումներով են հանդես գալիս հետևյալ բառերը. ազոխ– ով // -ի (այլն՝ Ո// Ի-Ա), -ովք // -ի, -օք, բով, երկաթ, կողով, գինձ, երամ –ով, -ովք // -իք, տուփ – ով, -ովք // -ի (այլն՝ -ով, - ովք// -օք):

6. Ու հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Հմտ. եզակի գործիականի հետևյալ բազմաձևությունները (եռաձևությունները). ասր – ասու// ասրով// ասերք, մեղր – մեղու// մեղերք// մեղուա, երէց – երիցու// երիցամք// երիցա: Ինչպես տեսնում ենք, այդ կարգի բառերը ցուցաբերում են արտաքին և ներքին թեքման առանձնահատկություններ:

7. Ի-Ա խառն արտաքին հոլովման պարականոզ գոյականների զուգաձևություններ

Ի-Ա//Ի. փողկապ, կարպետ, պետ, քահանայապետ, անապատ, ներկարար, պալատ, նահանգ, կինամոն, երգեհոն, բրաբիոն, կանթեղ, եթեր, ճարմանտ, յարկ, որձակ, վէպ, արօր, անտառ, պանդոկ (-ի, -աւ, -աց, -օք// -ի, -

ից), խնամակալ, գործակալ, կոկորդիլոս, ձկնորս, պարտեզ, խարոյկ, երաժիշտ, նաժիշտ, վիշտ, քաղաքապետ, բարերար, խոհարար, օժիտ, մնացորդ (-ի, -աւ, -աց, -օք// -իւ):

8. Ի-Ա ներքին հոլովման բառերի զուգաձևություններ

Այս հոլովման տարբերակները խիստ սակավադեպ են: Հմմտ. *ծեռն* գոյականի *ծեռ* բնից են կազմվել եզակի գործիականի ձերք/ ձեռք (=ձեռամբ) ձևերը: Նույն բառը հոգնակի գործիականում ունի ձեռաք (օք) // ձեռամբք ձևերը:

9. Ո-Ա հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Այս հոլովման բառերը հիմնականում հոգնակի գործիականում են ցուցաբերում եռաձևություններ. պղնձեաք// -իք// -եք, երախտեաք// -իք// -եք, կարծեաք// -իք// -եք: Հմմտ. հոլովական- հնչյունափոխական հետևյալ տարբերակները. գործօք// գործեօք, ծիրանօք// ծիրանեօք, կեղծօք// կեղծեօք, հոտոտելօք// հոտոտելեօք⁹, պատանեաք// եօք, կարծեաք// -եօք, այգեաք// այգեօք:

10. Անկանոն հոլովման գոյականների զուգաձևություններ

Այս հոլովման բառերը ևս եզակի ու հոգնակի գործիականում հանդես են գալիս հոլովական զուգահեռ ձևերով: Դիտարկենք դրանք եզակի թվում: Զուտ ձևաբանական տարբերակներ են՝ հայր- հարք// հարամբ, մարք// մարամբ, կանամք// կնաւ, տիկնամք// տիկնաւ:

Ձևաբանական- հնչյունափոխական տարբերակներ են՝ եզակի թիվ քերք// քեռք// քուերք, հոգնակի թիվ - քերքք// քեռքք// քուերքք¹⁰:

Հմմտ. հոգնակի գործիականում առկա տարբերակային հետևյալ ձևերը. հարքք//հարամբք, տիկնամքք// տիկնաւք (-օք), կանամքք// կնաւք (-օք):

Երրորդ գլուխը («Գոյականի թվակազմական զուգաձևությունները հին հայերենում») բաղկացած է երեք ենթագլուխներից:

3.1 ենթագլխում տրվում են թվակազմական այն զուգաձևությունները, որոնք պայմանավորված են իմաստային տարբերություններով. որևէ բառի իմաստային ընդլայնման հետ կապված՝ կարող է հանդես գալ նաև քերականական այս կամ այն ձևի զուգահեռ կիրառություն: Ինչպես՝ գիր - գիրք // գրեան // գրեանք, թուրթ - թուրթք // թղթեր // թղթեան, սերմ - սերմունք // սերմանք // սերմանիք, բարի - բարիք // բարիքք // բարուք // բարեք և այլն:

⁹ Ըստ Ա. Բագրատունու՝ -օք// -եօք ձևերի առաջին եզրում առկա բառաձևերը հանդիպում են «մանաւանդ առ տաղաչափսն» (տե՛ս Ա. Բագրատունի, նշվ. աշխ., էջ 34):

¹⁰ Քոյր բառի՝ քուերք, քուերքք ձևերը երկրորդական բառաձևեր են և բնորոշ ձևեր չեն համարվում: Ըստ Ա. Աբրահամյանի՝ այդ ձևերը «պարզ կերպով ցույց են տալիս, որ քոյր բառը ենթարկվում է Ե պարզ հոլովման» (տե՛ս Ա. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 56):

Գրաբարում թվակազմությունը ձգտում էր միակերպության՝ մանավանդ ձևաբանական այլ կարգերի համեմատությամբ, սակայն հոգնակերտ հավաքականների կիրառությամբ տարբերակային կազմավորումները զգալիորեն շատ են:

3.2 ենթազվյում զուգաձևությունների քննությունը կատարվում է ըստ հոլովների հիմքի տարբերակների: Այսպես՝ գրաբարի հոգնակի ուղղական հոլովում, ըստ հիմնային տարբերակների, զուգաձևություն են դրսևորում այնպիսի բառեր, ինչպիսիք են՝ ծին - ծինք // ծնունք, կողմն - կողմանք // կողմունք, երագ - երագունք // երագք, աղանդ - աղանդիք // աղանդինք և այլն:

Գրաբարում սակավադեպ են հնչյունափոխված հոգնակիակազմ հիմքերը. բանակատեղք // բանակտեղք, աղբիւրք // աղբերք, Մարիամանք // Մարեմանք:

Թվակազմության նորմը սահմանում է, որ գրաբարի հոգնակիակազմ հիմքերը զուգորդվում են **ք, ց, ս** մասնիկների հետ, սակայն կարող են հանդիպել նաև տարբեր հոգնակերտներով հանդես եկող հիմքեր: Տվյալ դեպքում բուն հոգնակերտ // հավաքական հոգնակերտ հակադրության մեջ կա գործածության անհամարժեքություն:

3.3 ենթազվյում տրվում են թվակազմական այն զուգաձևությունները, որոնք ստեղծվում են միևնույն հիմքին ավելացող հոմանիշ տարբեր հոգնակերտ մասնիկների միջոցով: Բուն և հավաքական հոգնակերտներով կազմությունները գործածության հաճախականության տեսակետից հին հայերենում համարժեք չեն: Դրանք մատենագիտական վկայություններում հանդիպում են վիճակագրական տարբեր հաճախականությամբ: Ինչպես՝

- **ք** // - **եայք**՝ համատոհմք // համատոհմեայք

- **եան** // -**եայք**՝ որկորեան // որկորեայք

-**ստայք** // **ստեայք**՝ գեղաստայք // գեղաստեայք

- **անք** // - **եանք**՝ Նոյանք // Նոյեանք, Բխոյանք // Բխոյեանք

- **ք** // - **եան**՝ շարայք // շարայեան, նոխագք // նոխագեան
հեսկք // հեսկիք // հեսկեան, ջորիք // ջորեան

Բաղադրյալ **եան-ք** կառույցով անեզական-հավաքական գոյականներ են կազմվում տոհմանուններից՝ հանդես գալով որպես երկձևության մի եզր՝

-**եան** // -**եանք**՝ Մամիկոնեան // Մամիկոնեանք, Յարեթեան // Յարեթեանք, Պոռշեան // Պոռշեանք

-**եար** // -**եանք**՝ որեար // որեանք

-**եայք** // -**եանք**՝ հայկեայք // հայկազեանք

-եանք // իք՝

Դարեհեանք // Դարեհիք

Ուշագրավ են նաև **-ուֆին** ածանցով կազմված գոյականների՝ հավաքականության իմաստով գործածությունները տարբերակային ձևերի մի եզրում. **գերուֆին // գերիք, մարդկուֆին // մարդիկ // մարդկան, զինուորուֆին // զինուորք, ընտանուֆին // ընտանիք, կուսուֆինք // կուսանք, հայրապետուֆինք // հայրապետք, աշակերտուֆին // աշակերտք, քահանայուֆին // քահանայք:**

Ինչպես տեսնում ենք բերված օրինակներից, թվակազմության մակարդակում զուգաձևությունն արտահայտվում է՝

ա) բուն հոգնակերտ // հավաքական հոգնակերտ (ք // անի, ք //անք, ք // եայք, ք//եան, ք//ան և այլն),

բ) հավաքական հոգնակերտ // հավաքական հոգնակերտ մասնիկավոր կաղապարներում (այք//եայք, եան//եայք, ենի//եան, եար//եան, ունի//եան, եան//եանք, եար//եանք և այլն):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այսպիսով, ուսումնասիրելով գրաբարում գոյականի ձևաբանական զուգաձևությունները, հանգում ենք հետևյալ եզրակացությունների.

1. Գրաբարում գոյականի ձևաբանական զուգաձևությունները դրսևորվում են հոլովման և թվի քերականական կարգերում:

2. Գրաբարի հոլովական զուգաձևությունները բխում են հոլովանիշ թեքությունների զուգահեռ կիրառություններից, ընդ որում՝ հնարավոր է այս կարգի զուգաձևությունները բաշխել որոշակի ընդհանուր խմբերի:

3. Զուգաձևություններն ի հայտ են գալիս սեռական հոլովում, որ ամբողջական գաղափար է տալիս հոլովական հարացույցի տարբերակային ձևերի մասին՝ համաժամանակյա կտրվածքով:

4. Հոլովական զուգաձևությունները հանդես են գալիս հետևյալ կառուցատիպերով. Ո//Ի, Ի//Ա, Ո//Ու, Ու//Ան, Ա//Ու, Ի//Ու, Ա//Ո, Եան//Ո, Եան//Ի, Փ//Ա կամ Փ//Ո:

5. Զուգաձևություններն ընդգրկում են թե՛ հատուկ և թե՛ հասարակ անունները:

6. Զուգաձևությունները դրսևորվում են գոյականի թե՛ եզակի և թե՛ հոգնակի թվում:

7. Հինգերորդ դարում երբեմն զուգաձևություն դրսևորում են երկուսից ավելի հոլովիչներ (ինչպես՝ Ո//Ու//Ա):

8. Ընդհանրապես եռաձևույթ զուգաձևությունը հատուկ է գրաբարի ուշ շրջանին:

9. Մյուս թեք հոլովներում զուգաձևությունների քննությունը նոր

կառուցատիպեր չի բացահայտում. գործիական հոլովում ի հայտ եկող զուգաձևությունները պայմանավորված են նրա հոլովակազմական հիմքի՝ սեռականի դրսևորած զուգաձևություններով:

10. Թվակազմական զուգաձևությունները պայմանավորված են բուն հոգնակերտ մասնիկների և հավաքական հոգնակերտների զուգահեռ գործածությամբ:

11. Չուգաձևությունները հանդես են գալիս երկձևույթ և եռաձևույթ տարբերակներով:

12. Որպես զուգաձևության եզր՝ հազվադեպ հանդես են գալիս -եր և -իկ հոգնակերտները հետևյալ կաղապարներում. եար // եր, ք// եր, ք // իկ, իք //իկ, ան// իկ:

13. Թվակազմության մեջ զուգաձևության հաճախականությամբ առանձնանում է վանք անեզական գոյականը, որն ունի ավելի քան տասը զուգահեռ տարբերակներ:

Ատենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլված են հետևյալ հրապարակումներում

1. Գոյականի պարզ հոլովումների զուգաձևությունները գրաբարում (սեռական-տրական հոլովներ), Խ.Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ «Հայագիտական հանդես», N 3 (14), Երևան, 2010, էջ 50-58:

2. Խառը և անկանոն հոլովումներին պատկանող բառերի զուգաձևությունը գրաբարում (սեռական-տրական հոլովներ), «Կանթեղ», Գիտական հոդվածների ժողովածու, N 3 (48), Երևան, 2011, էջ 36-41:

3. Գոյականի թվակազմական զուգաձևությունները ինչ հայերենում, Խ.Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ «Հայագիտական հանդես», N 2-3 (26-27), Երևան, 2014, էջ 64-76:

4. Չուգաձևություններ գրաբարի ուղղական հոլովում, Շիրակի Հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, «Գիտական աշխատություններ», N 18, Գյումրի, 2015, էջ 197-203 (համահեղինակ՝ Լ.Մ. Խաչատրյան):

5. Գոյականի հոլովական զուգաձևությունների կառուցատիպերը Ե դարի մատենագրական երկերում, «Էջմիածին», Պաշտօնական ամսագիր, Օգոստոս, 2015, Ս. Էջմիածին, էջ 60-68 (համահեղինակ՝ Լ.Մ. Խաչատրյան):

6. Չուգաձևություններ գրաբարի բացառական հոլովում, Խ.Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ «Հայագիտական հանդես», N 1 (31), Երևան, 2016, էջ 3-12:

Енгоян Лусине Ашотовна

**Морфологические параллелизмы существительного
в древнеармянском языке**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10. 02.01 - “Армянский язык”.

Защита диссертации состоится 11 июня 2018 г., в 15⁰⁰ часов на заседании специализированного совета по лингвистике 019 ВАК, при Институте языка им. Г. Ачаряна Национальной Академии Наук РА, по адресу 0015, г. Ереван, ул. Григора Лусаворича 15.

РЕЗЮМЕ

Актуальность темы: В процессе развития языка появляются параллелизмы уровневных единиц, которые считаются альтернативами, выражающими одно и то же грамматическое значение. На древнеармянском уровне параллелизмы существительного появляются в системе склонения и в грамматической категории числа. Актуальность исследования обусловлена комплексным изучением этих вопросов.

Цель исследования - охарактеризовать морфологическую норму древнеармянского языка, показать общее выражение параллелизмов в системе существительных, найти некоторые принципы, которые могут координировать параллелизмы существительного, определить структуры падежных и числообразующих параллелизмов существительного в V веке.

Научная новизна исследования: В ходе исследования были обнаружены группы падежных параллелизмов существительного и типы падежных склонений. Кроме этого, были отделены падежные основы параллелизмов, лингвистические факторы, обуславливающие параллелизмы, которые в свою очередь обусловлены изменениями морфологического норма грабара.

Теоретическое и практическое значение исследования заключается в том, что оно показывает коррелятивные изменения между древнеармянской морфологической нормой и морфологического параллелизма, раскрывает структурные типы параллелизмов, которые могут быть использованы для формулирования теоретических курсов истории языка. С другой стороны, лингвистически систематизированный материал может использоваться в диахронических анализах при сравнении разных этапов развития языка (древнеармянский – среднеармянский - современный армянский).

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и приложения.

Во введении обосновывается актуальность темы, отмечается новизна исследования, представляются основные цели и задачи работы, кратко излагаются принципы и методы исследования.

Первая глава («Морфологические параллелизмы существительных в древнеармянском») состоит из трех параграфов. Описываются характеристики лингвистической нормы, поскольку концепция соединения тесно связана с ее пониманием, а морфологические параллелизмы в языке получаются из модификации морфологической нормы.

Параллелизмы рассматриваются как варианты, которые бывают: а) равнозначными, эквивалентными, которые свободно заменяют друг друга; б) не равнозначными, один из которых считается основным, а второй вторичным; в) неравными, один из которых является нормативным, а другой - нет.

В рамках работ историков 5-го века проводится исследование параллелизма склонений и раскрываются их следующие модели: П//Һ, Һ//Ц, П//Ու, Ու//Ան, Ա//Ու, Ի//Ու, Ա//Ո, Եա՛ն//Ո, Եա՛ն//Ի, Փ//Ա или Փ//Ո:

Вторая глава («Параллелизмы склонения существительных в древнеармянском») состоит из пяти параграфов. Здесь приведены параллелизмы существительных как регулярных, так и нерегулярных склонений. Параллелизмы в регулярных склонениях рассматриваются в рамках простых (ш, Һ, п, ու, Ե) и смешанных (Һ-ш, п-ш), а так же внешних и внутренних склонений. Параллелизмы в нерегулярных или нелинейных склонениях рассматриваются в прямых и косвенных падежах. Параллелизмы в именительном падеже обуславливаются вариациями фонетического изменения, а в родительном - на вариации основ. Параллелизмы существительных в косвенных падежах обусловлены способностью выражать один и тот же грамматический смысл разными склонениями.

Третья глава («Числообразующие параллелизмы существительных в древнеармянском») состоит из трех параграфов. Рассматриваются те числовые параллелизмы, которые основаны на различиях семантики или на смысловом расширении слова. Числовые параллелизмы исследуются в соответствии с базовыми падежными версиями, а потом рассматриваются те параллелизмы, которые создаются различными частицами.

В **заключении** приводятся более двух десятков пунктов и даны основные результаты исследования.

Yengoyan Lusine
The Morphological Parallelisms of Noun
in Old Armenian Language

Dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences on the speciality 10.02.01 "The Armenian Language".

The defense will be held on the 11th of June 2018, at 15⁰⁰, at the session of the Specialized Council on Linguistics 019 NAC at the Institute of Language after H. Acharyan of National Academy of Sciences of RA.

Abstract

Relevance of the topic: The level unit of parallelisms appear in the structure of the language during its development, which are considered to be alternatives, expressing the same grammatical meaning. In the Old Armenian level the parallelisms of the noun appear in the system of declension and grammatical order. Simultaneously, the complexity of these issues defines the relevance of this research.

The purpose of the research is: to characterize the morphological-noun norm of Old Armenian, to show the general expression of parallelisms in the system of nouns, to find some principles that can maximum coordinate the parallelisms of the noun, to explore the structural types of the declensional doublets of the noun in the 5th century, to identify the numerical parallelisms of the noun and the relevant conditioning factors:

Scientific novelty of the research: During the study, the groups of declensional parallelisms of noun and the types of synonymous declensions have been discovered. The study also separates the declensional basis of parallelisms and the linguistic factors related to parallelisms, which are conditioned by the changes of the structural norm in grabar.

Theoretical and practical significance of the research: The theoretical significance of this research is that it reveals the correlation between the change of the classical Armenian structural norm and structural parallelisms. The research also reveals the structural types of parallelisms, which can be used in the formulation of theoretical history of the language. On the other hand, the structured linguistic material can be used in comparative analyses (between the language cycles of Old Armenian - Medieval Armenian - Modern Armenian languages).

The Dissertation consists of the introduction, three chapters, conclusion, the list of used literature and the appendix.

The relevance of the topic is substantiated, the novelty of the research is noted, the main goals and tasks of the work are presented, the principles and methods of research are briefly presented **in the introduction**.

Chapter One ("The Morphological Parallelisms of Nouns in Old Armenian") consists of three subchapters. The characteristics of the linguistic norm are presented here, as the concept of parallelisms is closely related to the understanding of the linguistic norm, and the morphological parallelisms in the language are derived from the modifications of the morphological norm.

Parallelisms are considered as options that are: a) equivalent, equal: these are freely replaced by one another; (b) not equal, one of which is considered to be primary; the other is secondary; (c) unequal, one of which is normative and the other is not.

Then, within the framework of the 5th century historians' works, the investigation of declensional parallelisms, and the following concepts are revealed: Ո//Ի, Ի//Ա, Ո//Ու, Ու//Ան, Ա//Ու, Ի//Ու, Ա//Ո, Եան//Ո, Եան//Ի, Փ//Ա or Փ//Ո.

Chapter Two ("Inflectional Parallelisms of Nouns in Old English") consists of five subchapters. The parallelisms in declensions of nouns, both regular and irregular are given here. The regular pairs are examined by simple (ւ, Ի, ո, ու, Ե) and mixed doublets (Ի-ւ, ո-ւ) as well as external and internal flexions.

Irregular or nonlinear inflectional parallelisms are examined in direct and oblique cases (singular and plural) and are interpreted as morphological variants.

Noun parallelisms in the nominative case appear in sound-changing versions, and in the accusative case with the base versions. In oblique cases noun parallelisms are conditioned by the ability to express the same grammatical meaning by different flexions.

Chapter Three ("Numerical Parallelisms of Nouns in Old Armenian") consists of three subchapters. The numerical parallelisms based on meaning differences or the factor of semantic expansion of the word are given here. Any component of a numerical parallelisms may or may not gradually disappear, even not be used or may be approved and be put into application as an equivalent, even becoming a normative primary form. The numerical parallelism are examined according to the base versions, after which the same parallelisms that are created by plural-forming particles are given.

Over two dozens of points and the main results of the research are given **in the conclusions**.